

سازمان بورس و اوراق بهادار
Securities & Exchange Organization

مرکز پژوهش، توسعه و مطالعات اسلامی

نقش شورای فقهی
در بازار سرمایه اسلامی

مجتبی کاوند

مرداد ۱۳۹۶

سازمان بورس و اوراق بهادار
مرکز پژوهش، توسعه و مطالعات اسلامی
گروه بازارها و ابزارهای مالی

عنوان: نقش شورای فقهی در بازار سرمایه اسلامی

تهیه کننده: مجتبی کاوند

کد گزارش: ۲۰۱۷-۱۱-۹۶

تاریخ گزارش: مرداد ۱۳۹۶

این گزارش در گروه بازارها و ابزارهای مالی مرکز پژوهش، توسعه و مطالعات اسلامی سازمان بورس و اوراق بهادار تهیه گردیده و مباحث و نظرات ارائه شده در آن صرفاً نظرات و بررسی‌های صورت گرفته توسط کارشناسان و پژوهشگران این گروه می‌باشد نه نظرات رسمی سازمان بورس و اوراق بهادار.

فهرست مطالب

۴	چکیده.....
۵	مقدمه.....
۵	انواع کمیته‌های شرعی.....
۶	مدل‌های مختلف ارائه خدمات نظارت شرعی.....
۹	نقش شورای مشورتی فقهی در مالزی.....
۹	فرآیند انتخاب اعضای شورای مشورتی فقهی در مالزی.....
۱۰	دپارتمان بازار سرمایه اسلامی.....
۱۰	گروه مطالعاتی ابزارهای اسلامی.....
۱۰	شورای مشورتی فقهی در مالزی (گروه مطالعاتی ابزارهای اسلامی پس از توسعه آن).....
۱۱	عضویت در کمیته فقهی.....
۱۱	انتصاب و انتصاب مجدد.....
۱۱	رویه‌های درخواست کمیته فقهی.....
۱۱	شرایط عضویت کمیته فقهی.....
۱۱	ترکیب کمیته فقهی.....
۱۱	دبیر کمیته فقهی.....
۱۲	سلب صلاحیت اعضای کمیته فقهی.....
۱۲	استعفا یا پایان عضویت اعضای کمیته فقهی.....
۱۲	محدودیت‌های اعضای شورای مشورتی فقهی.....
۱۳	وظایف و مسئولیت‌های کمیته فقهی.....
۱۴	دیدگاه سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی (AAOIFI) و هیئت خدمات مالی اسلامی (IFSB) در مورد شورای مشورتی فقهی.....
۱۴
۱۶	اعضای شورای مشورتی فقهی کمیسیون اوراق بهادار مالزی.....
۱۶	روش‌شناسی مورد استفاده در فرآیند تأیید شرعی.....
۱۷	قواعد و استانداردهای عمومی حاکم بر تأیید شرعی محصول در مالی اسلامی.....
۱۷	روش‌شناسی و استانداردهای فتوا در مالی اسلامی پیش از صدور فتوا و مصوبات.....
۱۷	روش‌شناسی فتوا در مالی اسلامی در مورد صدور قواعد اسلامی.....
۱۸	روش‌شناسی ارائه فتوا در مالی اسلامی.....
۱۹	روش‌شناسی تقویت فتاوا در مالی اسلامی.....
۱۹	کمیته فقهی در بازار سرمایه ایران.....
۲۰	دستورالعمل تشکیل و فعالیت کمیته تخصصی فقهی در بازار سرمایه ایران.....
۲۰	الف - تعاریف.....
۲۰	ب - موضوع فعالیت.....
۲۰	ج - تشکیلات.....
۲۱	د - وظایف و اختیارات.....
۲۱	آسیب‌شناسی و ارائه پیشنهادات در خصوص دستورالعمل تشکیل و فعالیت کمیته تخصصی فقهی.....
۲۲	منابع:.....

نقش شورای فقهی در بازار سرمایه اسلامی با تأکید بر شورای نظارت شرعی مالزی

مجتبی کاوند^۱

چکیده

یکی از ارکان ضروری برای اطمینان از انطباق با شریعت فعالیت‌های مالی، بانکی و بیمه‌ای در کشورهای مختلف، شورای نظارت فقهی است که به مدل‌های متفاوتی تشکیل می‌شود. در کشور مالزی به‌طور خاص، دو شورای نظارت شرعی مرکزی وجود دارد که یکی مختص بازار پول و بیمه و دیگری ویژه بازار سرمایه است. کمیته‌های فقهی نیز به‌عنوان مکمل شوراهای فقهی در سطح نهادهای مالی اسلامی وجود دارد. کمیسیون اوراق بهادار مالزی، یک نهاد قانونی است که بر اساس قانون کمیسیون اوراق بهادار (SCA) مالزی مصوب ۱۹۹۳ به منظور ارائه گزارش مستقیم به وزیر خزانه‌داری تأسیس شده است. این نهاد یک مجموعه کاملاً تنظیمی برای مقررات‌گذاری و توسعه بازار سرمایه در مالزی محسوب می‌شود. این کمیسیون به‌طور مستقیم مسئول مقررات‌گذاری و نظارت بر فعالیت‌های نهادهای بازار شامل بورس‌ها، اتاق‌های پایاپای، و نظارت مستمر بر روی مجوزهای صادره بر اساس قانون صنعت اوراق بهادار^۲ (SIA) مصوب ۱۹۸۳ و قانون صنعت قراردادهای آتی^۳ (FIA) مصوب ۱۹۹۳ است. این کمیسیون به‌منظور توسعه بازار سرمایه ملی، توسعه بازار سرمایه اسلامی را به‌عنوان برنامه اصلی خود مد نظر قرار داده است. این برنامه در برنامه کلان بازار سرمایه مالزی که از ۲۲ فوریه ۲۰۰۱ آغاز گردیده، گنجانده شده است. یکی از اهداف اصلی مطرح شده در این برنامه تبدیل مالزی به‌عنوان مرکز بازار سرمایه اسلامی بین‌المللی است. کمیسیون اوراق بهادار مالزی برای دستیابی به این هدف، دو رویکرد زیر را مد نظر قرار داده است:

- ۱- ایجاد زیرساخت‌های ضروری برای تحقیق، بحث و تبادل نظر؛ و
 - ۲- انجام تلاش ویژه برای توسعه و تقویت بازار سرمایه اسلامی در مالزی.
- استفاده از این رویکردها، سیستم بازار سرمایه را مانند بخش‌های بیمه و بانکداری به سیستم دوگانه تبدیل خواهد کرد. این کمیسیون گام‌های مهمی برای استقرار زیرساخت‌های مورد نیاز جهت توسعه بازار سرمایه اسلامی انجام داده است که عبارتند از:
- ۱- تأسیس دپارتمان بازار سرمایه اسلامی^۴ (ICMD) که به واحد بازار سرمایه اسلامی معروف است؛
 - ۲- تأسیس گروه مطالعاتی ابزارهای مالی اسلامی^۵ (IISG)؛
 - ۳- تأسیس شورای مشورتی فقهی.
- در این گزارش پس از معرفی انواع کمیته‌های شرعی و مدل‌های آن در کشورهای مختلف به شورای مشورتی فقهی کمیسیون اوراق بهادار مالزی به‌طور خاص پرداخته شده است.

کلمات کلیدی: نظارت شرعی، انواع کمیته‌های شرعی، مدل‌های مختلف ارائه نظارت شرعی، شورای نظارت شرعی، شورای نظارت شرعی کمیسیون اوراق بهادار مالزی

^۱ کارشناس گروه بازارها و ابزارهای مالی - مرکز پژوهش، توسعه و مطالعات اسلامی

^۲The Securities Commission Act

^۳Securities Industry Act

^۴Futures Industry Act

^۵The Islamic Capital Market Department

^۶The Islamic Instrument Study Group

مقدمه

امروزه، با توجه به پیچیدگی‌های بازار سرمایه و ابزارهای متنوع پیشنهادی، رکن معتبری مورد نیاز است تا در مورد مسائلی که به لحاظ شرع اسلام مجاز است یا مجاز نیست، رهنمودهایی تعریف و ارائه دهد. پیش نیاز ضروری این امر آن است که این رکن زیرساخت‌های کافی را داشته باشد تا سیستم بتواند به طور کارآ و مؤثر فعالیت کرده و کارکردهای خود را ایفا نماید. در این راستا، به واحد بازار سرمایه اسلامی^۱ در بخش توسعه و سیاست‌گذاری بازار^۲ کمیسیون اوراق بهادار اختیار داده شده تا در مورد محصولات و فعالیت‌هایی که در بازار سرمایه اسلامی در مالزی وجود دارد، پژوهش نموده و آن‌ها را توسعه دهد.

انواع کمیته‌های شرعی

نقش کمیته‌های شرعی به طور قابل ملاحظه‌ای از یک کشور به کشور دیگر متفاوت است. به طور کلی سه نوع کمیته شرعی وجود دارد که عبارتند از:

۱- کمیته‌های شرعی بین‌المللی (ISBs)

برای مثال می‌توان به کمیته‌های شرعی سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی^۳ (AAOIFI) و بانک توسعه اسلامی^۴ (IDB) اشاره نمود. نقش اصلی کمیته شرعی سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی، انتشار استانداردهای شرعی به منظور هنجارسازی رویه‌های صنعت مالی اسلامی است. کمیته‌های شرعی بانک توسعه اسلامی نیز در جایگاه مشاور ایفای نقش می‌کنند. این کمیته‌ها این نقش را از طریق ارائه نظرات شرعی و ارتباط کاری نزدیک با سایر مؤسسات بین‌المللی نظیر کمیته ثبات مالی اسلامی^۵ (IFSB) به منظور توسعه استانداردها انجام می‌دهند.

۲- کمیته‌های شرعی ملی (NSBs)

برای مثال می‌توان به کمیته شرعی کشورهای مالزی، پاکستان، سودان و اندونزی اشاره نمود. در این مورد، کمیته شرعی ملی یک حاکمیت کلی بر روی سیاست‌گذاری و چارچوب نظارت شرعی دارد.

۳- کمیته‌های شرعی نهادی (SSBs)

این کمیته‌ها معمولاً به عنوان کمیته‌های نظارت شرعی شناخته می‌شوند و در سطح نهادی فعالیت می‌کنند. بانک‌های اسلامی فعال در کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس و یا بانک‌ها و نهادهای مالی اسلامی کشورهای اسلامی نظیر مالزی دارای چنین کمیته‌هایی می‌باشند.

^۱The Islamic Capital Market Unit

^۲Market Policy and Development Division

^۳International Shariah Boards

^۴Accounting and Auditing Organization of Islamic Financial Institution

^۵Islamic Development Bank

^۶International Financial Stability Board

^۷National Shariah Boards

^۸Institutional Shariah Boards

مدل‌های مختلف ارائه خدمات نظارت شرعی

به‌طور کلی مدل‌های ارائه خدمات نظارت شرعی را می‌توان در پنج دسته به شرح ذیل طبقه‌بندی نمود:

۱- شورای نظارت شرعی مرکزی و کمیته‌های نظارت شرعی مختلف در سطح بانک‌ها

این مدل در کشورهای مالزی، پاکستان و سودان مورد استفاده قرار می‌گیرد. به‌عنوان مثال در کشور مالزی دو شورای نظارت شرعی مرکزی برای بازار پول و سرمایه به‌طور مجزا وجود دارد. یک شورای نظارت شرعی در بانک نگارای مالزی و یک شورای نظارت شرعی نیز در کمیسیون اوراق بهادار مالزی وجود دارد. البته در سطح نهادهای مالی نیز کمیته‌های شرعی وجود دارند. جدول ذیل وضعیت این شورای نظارت شرعی مرکزی در کشورهای مختلف را بیان کرده است:

جدول ۱- کمیته نظارت شرعی مرکزی در کشورهای مختلف

کشور	کمیته نظارت شرعی متمرکز ^۱ یا مقام شرعی عالی ^۲ یا کمیته فتوا ^۳
اردن	ندارد
مالزی	دارد
سودان	دارد
بحرین	ندارد
کویت	دارد
پاکستان	دارد
امارات	دارد
اندونزی	دارد

منبع: World Bank

۲- کمیته‌های نظارت شرعی در سطح بانک‌ها

این مدل بیشتر در سطح کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس مانند بحرین وجود دارد. برخی از بزرگ‌ترین بانک‌های اسلامی متعلق به کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس که دارای کمیته نظارت شرعی مستقل هستند به شرح ذیل می‌باشند:

الف. بانک اسلامی دبی^۴: اعضای کمیته نظارت شرعی این بانک پنج نفر است و رئیس آن به عهده دکتر حسین حامد حسن است.

ب. بانک الراجی^۵: اعضای کمیته نظارت شرعی این بانک متشکل از پنج عضو که رئیس آن شیخ عبدالله ابن محمد ابن خونیم و نائب رئیس آن دکتر یوسف ابن محمد الغفیس است.

^۱Centralized SSB

^۲High Shariah Authority

^۳Fatwa Board

^۴Dubai Islamic Bank (DIB)

^۵Al Rajhi Bank

ج. مؤسسه مالی کویت؛ اعضای کمیته نظارت شرعی این مؤسسه نیز پنج نفر بوده و رئیس آن دکتر سید محمد السعید عبدالرزاق الطبطائی است.

د. بانک اسلامی ابوظبی؛ اعضای کمیته نظارت شرعی این بانک شامل پنج نفر بوده و رئیس آن شیخ محمد تقی العثماني است.

ه. بانک اسلامی قطر؛ اعضای کمیته نظارت شرعی این بانک برخلاف موارد فوق‌الذکر سه نفر بوده و رئیس آن شیخ ولید ابن هادی است.

جدول زیر وضعیت نظارت شرعی در سطح شرکتی و کمیته نظارت شرعی مرکزی را در کشورهای مختلف نشان می‌دهد:

جدول ۲- نهادهای نظارت شرعی شرکتی در کشورهای مختلف

کشور	دپارتمان تکافل و بانکداری اسلامی مجزا	کمیته نظارت شرعی متمرکز یا کمیته شریعت عالی	مؤسسه رتبه‌بندی اسلامی	دپارتمان بازار سرمایه اسلامی مجزا
بحرین	دارد، اداره نظارت نهادهای مالی اسلامی	ندارد، ولی بازار مالی اسلامی بین‌المللی در حال ارتقای استانداردها و همگرا کردن تفاسیر شرعی است.	ندارد، ولی مؤسسات رتبه‌بندی اسلامی بین‌المللی در بحرین فعالیت می‌کنند.	ندارد
اندونزی	دارد، اداره بانکداری شرعی	دارد، کمیته شرعی ملی برای انتشار فتاوی مرتبط با محصولات، خدمات و عملیات‌ها در سطح اندونزی را اختیار دارد.	ندارد	ندارد
اردن	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد
کویت	ندارد	کمیته شرعی در وزارت امور اسلامی و اوقاف، مقام نهایی برای اظهار نظر پیرامون منازعات شرعی است. نظر این کمیته زمانی که اختلاف میان اعضای کمیته نظارت شرعی باشد، الزام‌آور است.	ندارد	ندارد
مالزی	دارد، دپارتمان مقررات‌گذاری تکافل و بانکداری اسلامی	دارد، شورای فقهی به بانک مرکزی در زمینه موضوعات شرعی مشاوره می‌دهد و در اختلافات مربوط به تفاسیر شرعی، داور نهایی است. رهنمودها یا دستورات توسط بانک	دارد، شرکت رتبه‌بندی مالزی - دپارتمان بازار سرمایه اسلامی.	دارد، کمیسیون اوراق بهادار مالزی - همچنین کمیسیون اوراق بهادار خود کمیته نظارت شرعی دارد.

^۱Kuwait Finance House (KFH)

^۲Abu Dhabi Islamic Bank (ADIB)

^۳Qatar Islamic Bank (QIB)

		نگارای مالزی با مشاوره شورای فقهی منتشر می‌شود. این دستورها برای بانک‌های ارائه دهنده خدمات اسلامی الزام‌آور است.		
نامشخص، کل نظام مقررات گذاری مالی، اسلامی است.	ندارد	دارد، کمیته عالی نظارت شرعی مسئول فتاوا، نمونه قراردادهای، اختلافات، مشاوره مربوط به جنبه‌های حقوقی اسلامی، آموزش، تحقیق، سخنرانی‌ها و سمینارها است.	نامشخص، کل نظام مقررات گذاری مالی، اسلامی است.	سودان
ندارد، اما چندین دپارتمان پرتفوی مالی اسلامی را با هم به اشتراک می‌گذارند.	ندارد	دارد، کمیته شرعی بانک ایالتی به بانک‌های مرکزی در مورد موضوعات شرعی مشاوره می‌دهد. همچنین، نمونه قراردادهای مالی اسلامی مجاز را برای اطمینان از انطباق آن با حداقل‌های استانداردهای شرعی تنظیم و ارائه می‌دهد.	دارد، دپارتمان بانکداری اسلامی	پاکستان
ندارد	ندارد	دارد، مقام عالی شرعی که در وزارت امور اسلامی و دادگستری استقرار دارد، داور نهایی در مورد موضوعات شرعی است. همچنین، این مقام نظارت شرعی را نیز بر عهده دارد.	ندارد	امارات

منبع: Official Country Websites and Central Bank Annual Reports; World Bank

۳- برون‌سپاری خدمات نظارت شرعی

این مدل بیشتر در کشورهای اروپایی کاربرد دارد. این کشورها به دلیل آن که نظام مالی متعارف دارند در صورتی که برخی نهادهای مالی قصد ارائه خدمات مالی اسلامی داشته باشند، بخش نظارت شرعی آن را به خبرگان مالی اسلامی برون‌سپاری می‌کنند. در این زمینه می‌توان به کشورهای انگلیس و لوگزامبورک اشاره نمود.

۴- کمیته شرعی مرکزی برای کل گروه

شرکت هلدینگ دلّه البرکه یکی از شرکت‌های پیشتاز در عربستان سعودی و غرب آسیا است. این هلدینگ در رشته‌های مختلف از جمله تجارت، خدمات مالی، مستغلات، بهداشت و درمان و غیره فعالیت دارد. این هلدینگ یک کمیته شرعی مرکزی برای نظارت بر تمامی فعالیت‌های خود دارد.

۵- افراد دارای نقش نظارت شرعی

مواردی که تاکنون اشاره شد، متشکل از کمیته‌ای چند نفره برای نظارت شرعی بود ولی افراد نیز می‌توانند به تنهایی نقش نظارت شرعی را در برخی موارد به عهده گیرند.

نقش شورای مشورتی فقهی در مالزی^۱

ویژگی اصلی محصولات بازار سرمایه اسلامی انطباق آن با اصول اسلامی است. در این راستا، شورای مشورتی فقهی ابتدا در سال ۱۹۹۶ با اهداف ذیل تأسیس شد:

- ۱- مشاوره به کمیسیون اوراق بهادار در مورد موضوعات شرعی؛
 - ۲- ارائه رهنمودهای شرعی در مورد فعالیت‌ها و معاملات بازار سرمایه اسلامی به منظور کمک برای استانداردسازی و هنجارسازی عملیات‌ها و کاربردها؛
- از دیدگاه اهل سنت، منبع و مأخذ اصلی پژوهش در مورد احکام شرعی، قرآن و سنت^۲ است در حالی که از منابع دیگری چون اجماع^۳، قیاس^۴ و مصالح^۵ نیز استفاده می‌شود. نوآوری و تولید محصول بر مبنای عقود مختلف اسلامی از قبیل اجره^۶ (اجرت یا کارمزد استفاده از نیروی کار و منافع)، بیع دین، اجاره، استصناع، مضاربه، مرابحه، قرض الحسنه و مشارکت است.

فرآیند انتخاب اعضای شورای مشورتی فقهی در مالزی

شورای مشورتی فقهی کمیسیون اوراق بهادار بر اساس بخش ۱۸ قانون کمیسیون اوراق بهادار مصوب ۱۹۹۳ تأسیس شد. این شورا به منظور اطمینان از این که فعالیت بازار سرمایه اسلامی منطبق با اصول اسلامی است، تأسیس گردید. دامنه فعالیت شورای فقهی، مشاوره دادن در زمینه کلیه موضوعات مرتبط با توسعه جامع بازار سرمایه اسلامی، و کارکردها به‌عنوان مرکز مرجع موضوعات مرتبط با بازار سرمایه اسلامی است. اعضای شورای مشورتی فقهی شامل دانشمندان یا فقهای اسلامی و متخصصان مالی اسلامی است.

فهرست اوراق بهادار تأیید شده توسط شورای مشورتی فقهی سالانه در ماه‌های آوریل و اکتبر به روزرسانی می‌شود. اوراق تأیید شده شامل سهام عادی، وارانته‌ها و حقوق مشترک قابل نقل و انتقال^۷ هستند. این بدان معنی است که وارانته‌ها و حقوق مشترک قابل نقل و انتقال نیز که سهام پایه منطبق با شرع دارند، از نظر شرعی به‌عنوان اوراق بهادار مورد تأیید طبقه‌بندی شده‌اند. از سوی دیگر، اوراق قرضه و سهام قرضه یا سهام وام سرمایه^۸ فقط در صورتی که بر مبنای اصول شرعی منتشر شده باشند، منطبق با شرع محسوب می‌شوند.

^۱The Shariah Advisory Council (SAC)

^۲Sunnah

^۳Ijma

^۴Qiyas

^۵Maslahah

^۶از دیدگاه شیعه منابع استخراج احکام شرعی قرآن، سنت (قول و فعل معصومین علیهم‌السلام)، اجماع و عقل هستند.

^۷Ujrah

^۸Transferable Subscription Rights

^۹Loan Stocks and Bonds

دپارتمان بازار سرمایه اسلامی

در راستای توسعه بازار سرمایه اسلامی، کمیسیون اوراق بهادار مالزی دپارتمانی ذیل بخش سیاست‌گذاری و توسعه بازار موسوم به دپارتمان بازار سرمایه اسلامی تأسیس کرده است. مسئولیت‌های این دپارتمان شامل راهبری پژوهش‌ها و توسعه محصولات بازار سرمایه اسلامی در بخش‌های سهام، اوراق بدهی و مشتقات و همچنین، تحلیل اوراق بهادار شرکت‌های پذیرفته شده در بورس است. این دپارتمان کارمندان تمام وقتی را که تحصیلات فقهی به ویژه در رشته فقه معاملات و مالی مدرن دارند، استخدام می‌کند. ترکیب نیروی انسانی متخصص از این دو رشته، در ایجاد گروه کاری توانا، به‌منظور نیل به اهداف تعیین شده، شرطی اساسی است. در نهایت، یافته‌های پژوهشی این دپارتمان، برای شورای مشورتی فقهی به‌منظور تأیید آنان ارائه می‌شود.

گروه مطالعاتی ابزارهای اسلامی

کمیسیون اوراق بهادار مالزی در سال ۱۹۹۴ گروه مطالعاتی مالی اسلامی را تأسیس کرده است. اعضای این گروه متشکل از مشاوران فقهی و افراد معروف و دارای وجهه شرکت‌ها است. این گروه در زمینه موضوعات مربوط به بازار سرمایه اسلامی در مالزی بحث و تبادل نظر کرده و تصمیم‌سازی می‌کند.

شورای مشورتی فقهی در مالزی (گروه مطالعاتی ابزارهای اسلامی پس از توسعه آن)

دپارتمان بازار سرمایه اسلامی فعالیت‌های پژوهشی انجام می‌دهد. همچنین به‌عنوان دبیرخانه گروه مطالعاتی ابزارهای اسلامی نیز فعالیت می‌کند. کمیسیون اوراق بهادار مالزی معتقد است که برای گروه مطالعاتی ابزارهای اسلامی، توسعه نقش این گروه مهم است در نتیجه این گروه در ۱۶ می ۱۹۹۶ به یک نهاد رسمی‌تر به نام شورای مشورتی فقهی ارتقا یافت. تأسیس این شورا از سوی وزیر خزانه‌داری حمایت شد و شورا نقش اطمینان از انطباق بازار سرمایه اسلامی با اصول اسلامی را بر عهده گرفت. دامنه فعالیت شورای فقهی، مشاوره دادن در زمینه کلیه موضوعات مرتبط با توسعه جامع بازار سرمایه اسلامی، و کارکردهای آن به‌عنوان مرکز مرجع موضوعات مرتبط با بازار سرمایه اسلامی است.

در معرفی ابزارهای بازار سرمایه اسلامی، شورای مشورتی فقهی دو رویکرد دارد. رویکرد اول بررسی اعتبار و درستی ابزارهای مالی متعارف مورد استفاده در بازار سرمایه داخلی از دیدگاه شرعی است. این بررسی بر روی ساختار، سازوکار و کاربرد ابزارها برای اثبات این که این ابزارها مخالف با اصول شرعی نباشند، متمرکز است. رویکرد دوم شامل فرموله کردن و توسعه ابزارهای مالی جدید بر اساس اصول شرعی است. همچنین شورای مشورتی فقهی مسئول انتشار فهرست ابزارهای منطبق با شرع نیز محسوب می‌شود. این فهرست به لیست اوراق بهادار مورد تأیید شرع نیز معروف است. این لیست به‌طور مستمر به روزرسانی می‌شود و کمیسیون اوراق بهادار مالزی فهرست به روز شده را دو بار در سال اعلام می‌کند. این امر برای کمک به سرمایه‌گذاران مسلمان به‌منظور شناسایی اوراق بهادار منطبق با شرع بسیار اساسی است و منجر به افزایش اعتماد آنان هنگام سرمایه‌گذاری می‌شود چون نظام مالی در مالزی دوگانه بوده و فعالیت‌های مالی غیرشرعی نیز وجود دارد. این فهرست به‌عنوان مبنای ساخت شاخص شرعی که از ۱۷ آوریل ۱۹۹۹ توسط بورس مالزی آغاز شده است، مورد استفاده قرار می‌گیرد. با وجود این شاخص، سرمایه‌گذاران می‌توانند عملکرد سرمایه‌گذاری‌های خود را به‌طور کارا و مؤثر پیگیری نمایند. اگرچه شورای مشورتی فقهی به‌طور صریح تشکیل این شورا را اعلام نمی‌کند ولی بخش ۱۶ قانون کمیسیون اوراق بهادار مشخص می‌کند که

کمیسیون برای انجام وظایف خود اختیار کامل دارد. از این رو، بخش ۱۸ همان قانون مشخص می‌کند که کمیسیون می‌تواند کمیته‌ای تشکیل دهد تا به شورا برای انجام وظایف خود کمک نماید. همچنین کمیسیون می‌تواند هر فردی را که صلاحیت داشته باشد، به‌عنوان عضو این کمیته منصوب نماید. اعضای شورای مشورتی فقهی هر دو سال یک بار توسط کمیسیون اوراق بهادار مالزی انتخاب می‌شوند.

عضویت در کمیته فقهی

انتصاب و انتصاب مجدد

در حالتی که کمیته فقهی در خارج کمیسیون قرار دارد؛ رئیس سازمان، مؤسسه یا نهاد باید بر اساس پیشنهاد کمیته انتصابات اعضای کمیته شرعی را منصوب نماید. برای انتصاب و انتصاب مجدد عضو کمیته باید پیش‌تر موافقت کتبی نهاد ناظر کسب شود. به‌عنوان مثال، در کشور مالزی، نهادهای مالی اسلامی پیش از انتصاب یا انتصاب مجدد اعضای کمیته‌های فقهی، موافقت بانک نگارا یا کمیسیون اوراق بهادار را اخذ می‌کنند. مدت انتصاب اعضای کمیته ۲ ساله بوده و قابل تمدید است. به منظور تأیید انتصاب و انتصاب مجدد اعضای کمیته فقهی، نهاد ناظر ممکن است یک سری شرایط ضروری را علاوه بر الزامات نهادهای مالی، وضع نماید. عدم رعایت هر یک از این شرایط، به لغو تأیید مقام ناظر منجر خواهد شد.

رویه‌های درخواست کمیته فقهی

درخواست برای انتصاب و انتصاب مجدد اعضای کمیته‌های شرعی باید حداقل شش روز قبل از تاریخ انتصاب پیشنهادی به مقام ناظر ارائه شود. این درخواست در فرم مخصوصی که توسط مقام ناظر تهیه شده است، تهیه و ارائه می‌شود.

شرایط عضویت کمیته فقهی

عضو کمیته فقهی باید شخص حقیقی باشد؛ بنابراین، شرکت، نهاد یا شخصیت حقوقی نمی‌تواند به‌عنوان عضو کمیته فقهی معرفی و منصوب شود. همچنین، عضو پیشنهادی کمیته فقهی باید حداقل شرایط یا دانش، تخصص و تجربه لازم را در موارد ذیل داشته باشد:

۱- فقه اسلامی به ویژه فقه ربا؛ یا

۲- معاملات اسلامی یا قانون تجارت (فقه معاملات).

لازم به ذکر است که داشتن مدرک تحصیلی در موارد فوق به تنهایی کافی نیست و فردی که نامزد عضویت در کمیته فقهی است، باید علاوه بر مدرک تحصیلی، تخصص و تجربه لازم را در موارد فوق‌الذکر داشته باشد.

ترکیب کمیته فقهی

برای اطمینان از این که کارکرد کمیته فقهی به‌طور مؤثر است، ترکیب اعضای کمیته فقهی باید حداقل دارای سه عضو باشد.

دبیر کمیته فقهی

علاوه بر کمیته شرعی، نهادهای مالی اسلامی ملزم به داشتن حداقل یک کارمند که ترجیحاً دانش فقهی نیز داشته باشد،

هستند. این فرد به‌عنوان دبیر کمیته فقهی ایفای نقش می‌نماید.

سلب صلاحیت اعضای کمیته فقهی

اعضای کمیته فقهی باید افرادی باشند که شهرت، شخصیت و صداقت قابل قبولی داشته باشند. نهاد ناظر این حق را دارد که هر عضوی را که الزامات و شرایط لازم را نداشته باشد، رد صلاحیت نماید. به‌طور خاص، هر عضو می‌تواند به دلیل هر یک از موارد زیر که مربوط به حاکمیت شرکتی است، سلب صلاحیت شود:

- ۱- عضو کمیته به‌گونه‌ای عمل نماید که در حفظ جایگاه وی به‌عنوان عضو کمیته فقهی تردید ایجاد شود؛
 - ۲- عضو کمیته فقهی ۷۵ درصد جلسات برنامه‌ریزی شده را در طول یک سال بدون علت موجه حضور نداشته باشد؛
 - ۳- عضو کمیته فقهی ورشکست شود یا طبق قانون برای وی از دادگاه تقاضای ورشکستگی شود؛
 - ۴- عضو کمیته فقهی به دلیل جرم جنایی مهمی، گناهکار شناخته شود؛
 - ۵- برای عضو کمیته فقهی دستور بازداشت، نظارت، محدودیت در سکونت یا تبعید صادر شده و از این جهت تحت نظر و محدودیت باشد.
- چنانچه معلوم شود که هر یک از اعضای کمیته فقهی فاقد صلاحیت است، یا ادامه عضویت وی به دلیل عدم تأیید مقام ناظر یا مفاد دستورالعمل با مشکل مواجه است، نهاد مالی اسلامی باید به ادامه عضویت وی در کمیته پایان دهد.

استعفا یا پایان عضویت اعضای کمیته فقهی

نهاد مالی اسلامی باید استعفا یا پایان عضویت عضو کمیته را ظرف مدت ۱۴ روز از تاریخ وقوع آن به اطلاع مقام ناظر برساند. در این صورت باید دلایل خاتمه همکاری عضو با نهاد مالی اسلامی قید و به مقام ناظر ارائه شود.

محدودیت‌های اعضای شورای مشورتی فقهی

نهادهای مالی اسلامی اجازه ندارند، هیچ یک از اعضای شورای مشورتی فقهی را در کمیته‌های شرعی که در نهادهای مالی اسلامی تشکیل می‌شوند، استفاده نمایند.

همچنین به منظور جلوگیری از تضاد منافع و به دلیل مسائل محرمانه‌ای که در این حوزه مالی وجود دارد، نهادهای مالی اسلامی نباید هیچ یک از اعضای کمیته شرعی نهاد دیگر را در صورتی که در صنعت مشابهی فعالیت دارند، مورد استفاده قرار دهند.

در این راستا، نهادهای مالی اسلامی که تحت مقام ناظر بازار پول، بازار سرمایه یا بازار بیمه نظارت می‌شوند می‌توانند از یک فرد به‌عنوان عضو کمیته فقهی استفاده نمایند. برای مثال:

۱. فرد الف به‌عنوان عضو کمیته فقهی یک نهاد مالی اسلامی در صنعت بانکداری اسلامی منصوب شده است؛
۲. فرد الف هنوز واجد شرایط است تا به‌عنوان عضو کمیته فقهی یک نهاد مالی اسلامی در صنعت تکافل (بیمه اسلامی) منصوب شود؛
۳. فرد الف همچنین واجد شرایط است تا عضو کمیته فقهی یک نهاد در سایر صنایع مانند مدیریت صندوق‌های

سرمایه‌گذاری باشد.

وظایف و مسئولیت‌های کمیته فقهی

انتظار می‌رود تمامی اعضای کمیته فقهی در سنجش و ارزیابی موضوعات شرعی که پیشاپیش به آنان اعلام می‌شود، مشارکت نموده و خود را فعالانه درگیر نمایند. وظایف و مسئولیت‌های مهم کمیته شرعی به صورت ذیل است:

۱- مشاوره به اعضای هیئت مدیره شرکت در مورد مسائل شرعی فعالیت‌ها و عملیات‌های تجاری آن

کمیته شرعی باید به اعضای هیئت مدیره در مورد مسائل شرعی مشاوره دهد تا اطمینان حاصل شود که عملیات تجاری نهاد مالی اسلامی در همه اوقات با اصول شرعی منطبق است.

۲- تأیید دستورالعمل‌های انطباق با شریعت

نهاد مالی اسلامی باید دستورالعمل انطباق با شریعت داشته باشد. در این دستورالعمل باید مشخص شود که چگونه یک تقاضا یا درخواست مشاوره به کمیته فقهی ارائه می‌گردد و اداره جلسات کمیته فقهی و چگونگی انطباق و تصمیم‌گیری برای هر موضوع چگونه است. دستورالعمل باید به تأیید کمیته فقهی برسد.

۳- تأیید و اعتبارسنجی مستندات مربوطه

برای اطمینان از این که نهادهای مالی اسلامی در همه ابعاد با اصول شرعی منطبق هستند، کمیته فقهی باید موارد ذیل را تأیید نماید:

الف. شرایط و ضوابط موجود در فرم تقاضانامه، قرارداد، توافق‌نامه یا سایر مستندات قانونی مورد استفاده برای اجرای معاملات؛ و
ب. دستورالعمل محصول، آگهی‌های بازاریابی، بروشورها و توضیحات مربوط به فروش که به منظور معرفی محصول استفاده می‌شود.

۴- کمک به طرفین مربوطه در موضوعات شرعی برای مشاوره بر اساس درخواست

طرفین مربوطه در نهادهای مالی اسلامی مانند مشاور حقوقی، حسابرس یا مشاور، ممکن است در پی مشورت در مورد موضوعات شرعی از کمیته فقهی باشند. از کمیته فقهی انتظار می‌رود تا به آنان کمک نماید تا انطباق با اصول شریعت به‌طور کامل اجرا شود.

۵- مشاوره در موضوعاتی که باید به شورای مشورتی فقهی ارجاع داده شود

کمیته فقهی باید به نهادهای مالی اسلامی برای مشاوره دادن به شورای مشورتی فقهی در مورد موضوعات شرعی که به راه‌حل نرسیده یا توسط شورای مشورتی فقهی تأیید نشده است، کمک نماید.

۶- ارائه نظرات شرعی مکتوب

کمیته فقهی ملزم به ثبت هرگونه نظر یا پیشنهادی است که ارائه می‌شود. به‌طور خاص، کمیته شرعی باید نظرات شرعی مکتوب را در شرایط زیر آماده نماید:

الف. نهاد مالی اسلامی برای مشاوره قصد ارجاع نظرات خود به شورای مشورتی فقهی را دارد؛
ب. نهاد مالی اسلامی درخواست‌های خود برای تأیید محصول جدید را نزد مقام ناظر ثبت می‌کند تا رهنمودهای لازم را به‌منظور تأیید آن محصول از مقام ناظر دریافت کند.

۷- کمک به شورای مشورتی فقهی عطف به توصیه ارائه شده

کمیته فقهی باید موضوعات شرعی که در دستور کار دارد را برای شورای مشورتی فقهی تبیین نموده و توصیه‌های خود را به‌منظور تصمیم‌گیری به آنان ارائه نماید. موضوعات شرعی ارائه شده باید با ادبیات فقهی منابع معتبر مرتبط باشد. همچنین از کمیته فقهی انتظار می‌رود تا به شورای مشورتی فقهی در مورد موضوعات ارجاعی نهاد مالی اسلامی کمک نماید. پس از کسب مشاوره از شورای مشورتی فقهی، کمیته فقهی باید اطمینان یابد که تمامی تصمیمات شورای مشورتی فقهی به‌طور کامل توسط نهاد مالی اسلامی اجرا می‌شود.

دیدگاه سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی (AAOIFI) و هیئت خدمات مالی

اسلامی (IFSB) در مورد شورای مشورتی فقهی

امروزه تعداد زیادی کمیته شرعی در سطح جهان وجود دارد و این موجب می‌شود که فهم یکسان در مورد معاملات شرعی بازارهای مالی، وجود نداشته باشد. دو سازمان غیردولتی وجود دارند که عمدتاً در استانداردسازی مالی اسلامی مشارکت دارند: سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی (AAOIFI) که مقر آن در کشور بحرین می‌باشد و نیز هیئت خدمات مالی اسلامی (IFSB) که مقر آن در شهر کوآلا لامپور کشور مالزی است. اگر چه هیچ یک از این دو سازمان بزرگ استانداردسازی، صراحتاً قوانین یکی از چهار مذهب اهل تسنن را نپذیرفته است، اما این مذاهب نقش مهمی در تصمیم‌گیری در مورد انطباق با شرع بودن محصولات مالی دارند.

این سازمان‌ها تعداد زیادی استاندارد تصویب نموده‌اند که بانک‌های اسلامی ممکن است به لحاظ قانونی متعهد به پیروی از آن‌ها نشوند ولی معمولاً توسط بانک‌ها اجرا می‌شود. بنابراین، این استانداردها معمولاً قانون نرم یا غیرالزام‌آور هستند. برخی استثنائات در مورد کشورهایی که نظام مالی دوگانه دارند، وجود دارد. برای مثال، قانون نظارت در مالزی و بحرین به برخی از استانداردهای این سازمان‌ها ارجاع داده و بانک‌های اسلامی ملزم به تبعیت از این اصول هستند.

مهم‌ترین کارکرد کمیته شرعی، صدور تأییدیه شرعی برای محصولات مالی است. به عبارت دیگر، کارکرد کمیته شرعی، نظارت بر روی انطباق محصولات مالی با احکام شریعت است. به‌طور معمول، اعضای کمیته شرعی سه خبره یا متخصص مسائل شرعی هستند که محصولات مالی را بررسی می‌کنند. فرآیند بررسی اغلب خیلی غیرشفاف است. پس از تحلیل و بررسی، کمیته نظارت شرعی فتوا یا نظر قانونی خود را که انطباق با شرع را تأیید یا رد می‌نماید، منتشر می‌کند. الزام فتوا برای مسلمانان دین‌دار به قدرت متخصص یا خبره قانونی مربوطه بستگی دارد. فتاوایی که معمولاً مکتوب هستند یا حداقل به زبان انگلیسی ترجمه شده‌اند، اغلب در اینترنت منتشر شده و برای عموم قابلیت دسترسی بیشتری دارند. از این‌رو، دلایل و مباحثات معمولاً در فتوا منتشر نمی‌شود. در نتیجه، کمیته شرعی ملزم به تجزیه و تحلیل بیشتری است.

کارکرد تأیید با کارکرد نظارت توأم است و این مسئله در مورد بانک‌های اسلامی اهمیت ویژه‌تری دارد. کارکرد نظارت از نام آن یعنی کمیته نظارت شرعی کاملاً مشخص است. در مورد بانک‌های اسلامی، این کمیته کلیه ساختارهای کسب‌وکار را رصد

می‌کند تا اطمینان یابد که با اصول احکام اسلامی منطبق است. در این راستا، استانداردهای سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی و برخی اصول شرعی هیئت خدمات مالی اسلامی، نقش مهمی دارد. برای مثال، یک بانک اسلامی اجازه سرمایه‌گذاری در شرکت‌هایی با اهداف تجاری غیرقانونی را ندارد. این شرکت‌ها شامل تولیدکنندگان گوشت خوک و الکل یا منشرکنندگان مجلات مستهجن هستند. کمیته نظارت شرعی وظیفه رصد مدیریت نقدینگی یا سودآوری کسب‌وکار را ندارد و این وظیفه بر عهده کمیته نظارت قانونی یا هیئت مدیره بانک قرار دارد.

سومین کارکرد کمیته‌های شرعی معمولاً مشاوره دادن است؛ زیرا مدیریت اغلب پیش از معرفی محصول جدید به بازار، توسعه محصول مالی جدید، تأسیس صندوق‌های جدید یا توسعه سیاست سرمایه‌گذاری جدید با کمیته شرعی مشورت می‌کند. کارکرد مشاوره ممکن است با کارکردهای تأیید یا نظارت کمیته نظارت شرعی در تعارض باشد. برای این منظور، هیئت خدمات مالی اسلامی به‌طور ویژه توصیه کرده تا علاوه بر کمیته شرعی، دپارتمان انطباق داخلی نیز تأسیس شود. این دپارتمان وظیفه دارد تا سؤالات روزانه مربوط به انطباق با اصول اسلامی را پاسخ دهد. گاهی اوقات بانک‌ها صرفاً متکی به مشاوران داخلی خود هستند. اما حتی اگر این مشاوران، اغلب افرادی با پیشینه مالی باشند، معمولاً آشنایی خوبی در مورد قوانین اسلامی دارند؛ بنابراین تفاوت زیادی با شورای شرعی وجود دارد. مشاوران داخلی، متخصص یا خبره قانونی نیستند بنابراین نمی‌توانند فتوا منتشر کنند. از این رو در عمل، کمیته‌های شرعی و مشاوران داخلی با یکدیگر همکاری دارند.

به منظور انجام وظایف سه‌گانه فوق از سوی کمیته‌های شرعی، سه مدل برای یکپارچه کردن مشاوره شرعی برای نهاد مالی وجود دارد:

۱- به لحاظ نظری، اول می‌توان یکپارچگی خبرگان شرعی با مدیریت یا هیئت مدیره را مطرح کرد. معمولاً خبرگان شرعی تمایل به کار تمام وقت برای فقط یک نهاد مالی اسلامی را ندارند. همچنین نهادهای مالی علاقه‌مند به دریافت مشاوره و تأییدیه به صورت موردی و پاره وقت از خبره شرعی هستند اما تمایل به حضور وی به صورت عضو هیئت مدیره دائمی ندارند. اگرچه برخی خبرگان شرعی، دارای پیشینه مالی نیز هستند ولی معمولاً صلاحیت‌های لازم برای عضویت در هیئت مدیره نهاد مالی را ندارند.

۲- به همین دلیل، این امر برای خبرگان مالی اسلامی کاملاً متعارف است که خود را در هیئت جداگانه‌ای در کنار هیئت مدیره قرار می‌دهند. براساس استانداردهای حاکمیت سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی برای نهادهای مالی اسلامی (استاندارد شماره ۱ مصوب ۱۹۹۷)؛ هیئت نظارت شرعی باید یک شخصیت مستقل از خبرگان قانونی که در فقه معاملات تخصص دارند، باشد (استاندارد شماره ۱ بخش ۲). به علاوه، طبق این اصل هر نهاد مالی اسلامی باید در مجمع عمومی سالیانه خود طبق توصیه هیئت مدیره یک کمیته نظارت شرعی توسط سهامداران انتخاب نماید (استاندارد شماره ۱ بخش ۲). کمیته نظارت شرعی باید متشکل از حداقل سه عضو باشد. هیئت نظارت شرعی ممکن است به دنبال مشاورانی باشد که دارای تخصص در رشته‌های بازرگانی، اقتصاد، حقوق، حسابداری و / یا غیره هستند (استاندارد شماره ۱ بخش ۲).

۳- غیر از کمیته نظارت شرعی خارجی، اغلب مشاوران شرعی داخلی یا دپارتمان‌هایی با نام دپارتمان انطباق با شرع وجود دارند. بر اساس استاندارد شماره ۳ استانداردهای سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی در مورد حاکمیت مصوب سال ۱۹۹۹، برای تأسیس نظام انطباق با شرع داخلی الزام وجود دارد: «نظارت شرعی داخلی باید از طریق دپارتمان / بخش مستقلی یا بخش دپارتمان حسابرسی داخلی، بسته به اندازه نهاد مالی اسلامی انجام شود (استاندارد شماره ۳ بخش ۲). نظارت شرعی داخلی، بخش یکپارچه‌ای از سازمان‌های نظارتی نهادهای مالی اسلامی است و تحت سیاست‌های نهاد مالی اسلامی

فعالیت می‌کند (استاندارد شماره ۳ بخش ۳). رئیس نظارت شرعی داخلی باید به هیئت مدیره پاسخگو باشد (استاندارد شماره ۳ بخش ۷).

اعضای شورای مشورتی فقهی کمیسیون اوراق بهادار مالزی

شورای مشورتی فقهی کمیسیون اوراق بهادار مالزی دارای ۱۰ عضو است. اسامی و سمت هر یک از اعضای شورای مشورتی فقهی کمیسیون اوراق بهادار مالزی به شرح ذیل است.

ردیف	نام	سمت
۱	جناب آقای عبدالحمید ابن حاجی محمد	قاضی ارشد اسبق در مالزی
۲	جناب شیخ غزالی ابن حاجی عبدالرحمان	مشاور حقوق شرعی، دادستانی کل
۳	جناب آقای دکتر محمد داد بکار	رئیس گروه، مشاوران امانیه
۴	جناب آقای دکتر عبدالحلیم ابن اسماعیل	رئیس، کمیته شرعی صندوق‌های منطبق با شرع Amanah Mutual Bhd
۵	جناب آقای احمد تاج‌الدین ابن عبدالرحمان	مدیر پیشین بانک اسلامی برهاد مالزی
۶	جناب آقای دکتر اشرف ابن محمد هاشم (درجه علمی استاد دانشگاه)	مدیرعامل مؤسسه تحقیقات شرعی بین‌المللی مالی اسلامی (ایسرا)
۷	دکتر ربیعه عداویه انگکو علی	مؤسسه مالی و بانکداری اسلامی دانشگاه بین‌المللی اسلامی مالزی
۸	جناب آقای دکتر ازنان ابن حسن (درجه علمی دانشیار دانشگاه)	مؤسسه مالی و بانکداری اسلامی دانشگاه بین‌المللی اسلامی مالزی
۹	دکتر اصمدی محمد نعیم	رئیس، دانشکده بازرگانی اسلامی، دانشگاه یوتارا مالزی
۱۰	دکتر شمسیه محمد	پژوهشگر ارشد، مؤسسه تحقیقات شرعی بین‌المللی مالی اسلامی (ایسرا)

روش‌شناسی مورد استفاده در فرآیند تأیید شرعی

برخی قواعد قراردادی در فتوا وجود دارد که باید مورد ملاحظه قرار گیرد. این قواعد، روش‌شناسی مناسبی را برای صدور مصوبات نشان داده و دیدگاه شریعت را نسبت به محصولات مختلف در مالی و بانکداری اسلامی مشخص می‌سازد. به این روش‌شناسی باید در طول فرآیند ارزیابی محصول توجه داشت به‌گونه‌ای که کمیته فقهی آن را به‌عنوان استاندارد برای اطمینان از رویه مناسب فتوا و صدور مصوبه بپذیرد. این روش‌شناسی، یک فرآیند شرعی بسیار جامع است که قبل از صدور مصوبه و اتخاذ تصمیم نهایی در مورد محصول، در فتوا بروز و ظهور پیدا می‌کند. این روش‌شناسی طی فرآیند صدور مصوبه و بعد از آن اجرایی می‌شود. استانداردهایی که این روش‌شناسی را در استفاده از اجتهاد در کمیته فقهی نشان می‌دهند، به صورت ذیل هستند:

قواعد و استانداردهای عمومی حاکم بر تأیید شرعی محصول در مالی اسلامی

قبل از شروع استفاده از اجتهاد که به صدور فتوا یا مصوبه مربوط به مجاز بودن محصول منتهی می‌شود، اعضای کمیته فقهی باید به منظور توسعه توانایی‌های خود در مسیر صحیح، قواعد زیر را فهمیده و درک نمایند. این قواعد عبارتند از:

۱. داشتن روش روشن و مشخص برای ارائه فتوا؛
۲. پیروی از مسیر آسان صدور فتوا از طریق تطبیق شرایط و موقعیت‌هایی موردی که محدود به موضوع فتوا است؛
۳. اجتناب از نظرات فقهی ضعیف؛
۴. معتدل کردن مشکلات از طریق استفاده محتاطانه از مجوزها؛
۵. بهره‌گیری از نظرات دانشکده‌های حقوق تأسیس شده و ادبیات اسلامی در قانون اسلامی؛
۶. حمایت از اجتهاد جمعی در صدور فتوا؛
۷. اطمینان از جدیت فتوا؛
۸. فهم نتایج پیامدهای مالی فتوا؛
۹. فهم پیامدهای فتوا برای ذینفعان نهادهای مالی اسلامی.

این قواعد مورد اشاره در بالا، رهنمودهای حاکم بر فرآیند کلی فعالیت کمیته فقهی است.

روش‌شناسی و استانداردهای فتوا در مالی اسلامی پیش از صدور فتوا و مصوبات

علاوه بر قواعد بالا که حاکم بر اجتهاد هستند، برخی استانداردهای دیگر، پیش از صدور مصوبات مربوط به دیدگاه شریعت نسبت به محصول وجود دارد. این استانداردها به شرح ذیل هستند:

۱. فهم و درک کامل مورد یا مسئله مطرح شده از سوی مستوفی (سؤال‌کننده)؛
 ۲. فهم و ادراک کامل شرایط و وضعیت مستوفی؛
 ۳. درخواست اطلاعات بیشتر در صورتی که توضیحات مستوفی روشن نباشد.
- استانداردهای بالا به کمیته فقهی کمک می‌کند تا ادراک کاملی از محصول داشته باشد و بر این اساس مصوبه درستی در مورد محصول ارائه نماید. این استانداردها پیش از صدور هرگونه نظری در مورد محصول مشاهده می‌شوند.

روش‌شناسی فتوا در مالی اسلامی در مورد صدور قواعد اسلامی

این روش‌شناسی طی فرآیند صدور فتوا یا مصوبه در ارتباط با ارزیابی محصول اجرایی می‌شود و به موجب آن کمیته فقهی باید استانداردهای زیر را در طول فرآیند بررسی نظر شریعت در مورد مجاز بودن محصول بپذیرد. این استانداردها عبارتند از:

۱. بررسی منابع دست اول و منابع ثانوی اسلامی در صدور فتوا؛
۲. صدور فتوا از طریق بررسی صحیح منابع اسلامی حقوقی؛
۳. پردازش فتاوا مطابق با الزام اجتهاد در فقه اسلامی؛

۴. اطمینان از این که فتوا به طور کامل منطبق با مورد و مسئله‌ای است که از سوی مستوفی مطرح شده است؛
 ۵. مد نظر قرار دادن نظرات اکثریت فقهای مسلمان؛
 ۶. در نظر گرفتن استدلال اقلیت فقهای مسلمانان؛
 ۷. مد نظر قرار دادن نظرات شرعی متفاوت که مالی اسلامی را تقویت می‌کند؛
 ۸. به تعویق انداختن صدور فتاوا به آینده زمانی که مورد مطرح شده نیاز به بررسی بیشتری دارد؛
 ۹. حفظ اعتدال در فتاوا و استفاده از عدل و انصاف؛
 ۱۰. استفاده از مقاصد الشریعه در فتاوا؛
 ۱۱. ارجاع به اصول حقوقی در حمایت از حکم شریعت؛
 ۱۲. توجه ویژه به اهداف شریعت در معاملات تجاری در فتاوا؛
 ۱۳. نظارت بر اصول شرعی در مالی اسلامی؛
 ۱۴. دانش کافی مالی اسلامی؛
 ۱۵. در نظر گرفتن ویژگی‌های ویژه تجارت در اسلام، بایدها و نبایدهای کسب‌وکار، و هنجارهای مالی اسلامی؛
 ۱۶. در نظر گرفتن راه و رسم (عرف) مالی اسلامی و بهترین رویه‌ها در بازار اسلامی؛
 ۱۷. در نظر گرفتن استانداردهای شرعی در مالی اسلامی (سازمان حسابداری و حسابرسی مالی اسلامی)؛
 ۱۸. در نظر گرفتن رهنمودهای هیئت خدمات مالی اسلامی (IFSB) در مالی اسلامی؛
 ۱۹. در نظر گرفتن استانداردهای متعارف بین‌المللی در مالی که با اصول و قواعد اسلامی سازگارند؛
 ۲۰. تحدید فتاوا؛
 ۲۱. فتوا به صدور حکم ختم نشود بلکه باید پیشنهاد و راه‌حل ارائه نماید؛
 ۲۲. تطبیق رویه موازی احکام شریعت در صنعت بانکداری مشابه؛
 ۲۳. در نظر گرفتن اصول ضرورت^۱.
- این استانداردها که در بالا اشاره شد، فرآیند ایمنی را نشان می‌دهد تا از درستی مصوبات صادر شده توسط کمیته فقهی اطمینان حاصل شود.

روش‌شناسی ارائه فتاوا در مالی اسلامی

موقعیت کمیته فقهی مؤید ارزش و جایگاه شریعت است که تأثیر آن بر روی مجاز بودن محصول مالی است؛ بنابراین، این مسئله باید به طور شایسته‌ای مستندسازی شود. این فرآیند با روش‌شناسی ارائه مصوبه که در استانداردهای زیر قابل مشاهده است، مرتبط می‌باشد:

۱. بیان مقدمه؛
۲. مستندات فتوا؛
۳. فتوا باید در صورت جلسه‌ای که آن را بیان می‌کند، به طور روشن بیان شود؛

^۱The Principles of *Al Darurah*

۴. ارائه مدارک و شواهد فتوا؛

۵. ارائه توجیه برای فتوا؛

۶. صدور فتوا بدون اشاره به این که این حکم خدا یا حکم پیامبر وی است؛

۷. فتوا باید به طور جامع موضوع کلی مطرح شده از سوی مستوفی را پوشش دهد؛

۸. شفافیت فتوا؛

۹. در نظر گرفتن شرایط حاکم بر فتوا؛

۱۰. منظور از موضوعات در ارائه فتوا؛

۱۱. ارجاع به مکاتب حقوقی.

استانداردهای بالا باید به طور ویژه طی پردازش بعدی محصول برای مقامات ناظر به منظور تأیید رسمی و نهایی مورد توجه قرار گیرد. درخواست مقام ناظر برای تصمیم در مورد محصول توسط کمیته فقهی باید مستند شده و به طور مناسبی جهت بایگانی ارائه گردد. تصمیم نهایی مقام ناظر برای تأیید محصول مبتنی بر مصوبه مستند شده توسط کمیته فقهی است که در بردارنده عناصر اشاره شده در بالا است.

روش شناسی تقویت فتاوا در مالی اسلامی

استانداردهای نهایی زیر باید به منظور داشتن روش شناسی جامع در صدور مصوبه در مورد یک محصول مالی اسلامی مد نظر قرار گیرد. این استانداردها نقش مهمی در روشن کردن مصوبه و دیدگاه شریعت در مورد محصول تحت بررسی ایفا می کنند. این روش شناسی برای سهامداران، مقامات ناظر رسمی و نیز سرمایه گذاران در مورد اعتبار و درستی تصمیمات اتخاذ شده توسط کمیته فقهی اطمینان ایجاد خواهد کرد. این استانداردهای عبارتند از:

۱. ارجاع به دلیل (مدارک و شواهد)؛

۲. برقراری ارتباط میان نظرات شرعی مختلف با احکام فقه اسلامی؛

۳. پیوند دادن تحقیق فقهی و فتاوی صادر شده با احادیث؛

۴. ارجاع به استدلالها به عنوان مدارک اضافه؛

۵. در نظر گرفتن ابعاد اجتماعی و تجاری در صدور فتوا.

استانداردهای فوق، گام نهایی مد نظر کمیته فقهی در روش شناسی اجرای فرآیند تأیید یک محصول است.

کمیته فقهی در بازار سرمایه ایران

پس از تصویب قانون بازار اوراق بهادار در سال ۱۳۸۶، زیرساخت های قانونی برای طراحی ابزارها و نهادهای مالی جدید در بازار سرمایه ایران فراهم شد. بر این اساس، دستورالعمل کمیته تخصصی فقهی در سال ۱۳۸۶ به تصویب هیئت مدیره سازمان بورس و اوراق بهادار رسید و فعالیت آن آغاز گردید. این کمیته در بدو فعالیت خود بررسی شرعی ابزارهای و نهادهای جدید را در دستور کار قرار داد و تاکنون با گذشت ۱۰ سال از فعالیت خود بالغ بر ۱۵۰ جلسه برگزار و حدود ۷۵

مصوبه داشته است. با گسترش فعالیت‌های کمیته تخصصی فقهی و افزایش حجم موضوعات ارجاعی به این کمیته، سازمان بورس و اوراق بهادار تصمیم گرفت، کارگروه تخصصی فقهی در قم تشکیل شود تا این کمیته به عنوان بازوی کمیته فقهی، موضوعات ارجاعی به کمیته تخصصی فقهی را بررسی و جمع‌بندی نماید و سپس راه‌حل‌ها را در کمیته فقهی مطرح نماید تا روند تصمیم‌گیری در مورد موضوعات شتاب بیشتری به خود گیرد. بر این اساس، کارگروه تخصصی فقهی قم در بهمن ماه ۱۳۹۰ تشکیل شد. این کارگروه متشکل از ۵ فقیه متجزی آشنا به مسائل بازار سرمایه است و به طور معمول جلسات آن با محور موضوعاتی که در آینده در دستور کار کمیته فقهی مطرح خواهد شد، هر دو هفته یکبار تشکیل می‌شود. به‌منظور تشکیل کمیته تخصصی فقهی، دستورالعملی تهیه گردید که به تصویب هیئت مدیره سازمان رسیده است. این دستورالعمل در ذیل ذکر شده است.

دستورالعمل تشکیل و فعالیت کمیته تخصصی فقهی در بازار سرمایه ایران

به استناد بند (۱۳) ماده (۷) قانون بازار اوراق بهادار و همچنین تشکیلات مصوب ۸۵/۹/۸ هیئت محترم وزیران در خصوص تشکیل کمیته‌های تخصصی هیئت مدیره، دستورالعمل تشکیل و فعالیت کمیته تخصصی فقهی به شرح زیر به تصویب رسید.

الف - تعاریف

- ماده (۱) اصطلاحات به کار رفته در این دستورالعمل دارای معانی زیر است:
۱. سازمان بورس و اوراق بهادار: سازمانی که به موجب ماده (۵) قانون بازار اوراق بهادار تشکیل شده است و بعد از این "سازمان" نامیده می‌شود.
 ۲. کمیته تخصصی فقهی: کمیته‌ای است که به موجب تشکیلات مصوب سازمان و براساس ماده ۴ این دستورالعمل تشکیل می‌گردد و در این دستورالعمل کمیته نامیده می‌شود.

ب - موضوع فعالیت

ماده (۲) مأموریت کمیته عبارت است از بررسی و ارائه نظر شرعی راجع به ابزارها، بازارها و نهادهای مالی در بازارهای مالی کشور و ارائه پیشنهادات اصلاحی لازم؛

ج - تشکیلات

ماده (۳) کمیته زیر نظر سازمان فعالیت می‌کند و دبیرخانه آن در مرکز پژوهش، توسعه و مطالعات اسلامی سازمان تشکیل می‌شود.

تبصره: دبیر کمیته که مسئولیت دبیرخانه را برعهده دارد زیر نظر رئیس کمیته فعالیت می‌کند و دبیرخانه مسئول پیگیری مصوبات کمیته می‌باشد.

ماده (۴) اعضای کمیته هشت عضو می‌باشد که به شرح زیر انتخاب می‌شوند:

۱. پنج نفر فقیه (مجتهد متجزی) صاحب نظر در مسائل بازار سرمایه به تصویب هیئت مدیره؛
۲. یک نفر متخصص مالی با تعیین رئیس سازمان؛

۳. یک نفر حقوقدان آشنا با بازار سرمایه با تعیین رئیس سازمان؛
۴. یک نفر اقتصاددان آشنا با بازار سرمایه با تعیین رئیس سازمان؛
- تبصره ۱: تصمیم‌گیری در مسائل فقهی با افراد مذکور در بند (۱) این ماده خواهد بود. صورت‌جلسات کمیته به امضاء کلیه اعضای حاضر کمیته می‌رسد.
- تبصره ۲: رئیس سازمان می‌تواند حسب صلاح‌دید در جلسات کمیته حضور پیدا کند.
- ماده (۵) برای رسمیت جلسه حضور حداقل سه نفر از اعضای بند (۱) و حداقل ۲ نفر از سایر اعضای موضوع ماده (۴) ضروری است. در جلساتی که منتهی به اتخاذ تصمیم می‌شود حضور حداقل (۳) نفر از اعضای بند (۱) ماده (۴) ضروری بوده و در هر حال برای اتخاذ تصمیم در جلسات موافقت حداقل (۳) نفر از اشخاص موضوع بند (۱) ماده (۴) الزامی است.
- ماده (۶) رئیس کمیته به انتخاب هیئت مدیره و یکی از پنج فقیه مذکور در ماده (۴) خواهد بود.
- ماده (۷) مدت مأموریت هر یک از اعضای کمیته سه سال می‌باشد. تعویض و جایگزینی اعضاء و یا انتخاب مجدد آنها پس از پایان دوره مأموریت بلامانع است.
- ماده (۸) سازمان موظف است در صورت احراز عدم صلاحیت یا فوت و یا استعفای هر یک از اعضای کمیته جانشین وی را ظرف پانزده روز معرفی نماید. جانشین وی برای مدت باقیمانده به همان ترتیب مقرر در ماده (۴) منصوب خواهد شد.
- ماده (۹) حق الزحمه اعضای کمیته توسط رئیس سازمان تعیین می‌شود.

د - وظایف و اختیارات

- ماده (۱۰) وظایف و اختیارات کمیته به شرح زیر است:
۱. ارزیابی ابزارهای مالی جدید پیشنهادی برای استفاده در بورس‌ها و بازارهای خارج از بورس از دیدگاه فقهی؛
 ۲. بررسی شبهات فقهی در مورد ابزارهای مالی و ارائه راه‌حل‌های مناسب؛
 ۳. ارزیابی ابزارهای مالی در مقام عمل به منظور اطمینان از حسن اجرای آنها؛
 ۴. طراحی ابزارهای مالی اسلامی برای بازار سرمایه کشور و پیشنهاد آن به هیئت مدیره سازمان؛
 ۵. همکاری با کمیته‌ها و شوراهای مشابه در سایر سازمان‌های داخلی و خارجی؛
 ۶. همکاری در توسعه و گسترش برنامه‌های آموزشی و انتشارات علمی در زمینه مالی اسلامی؛
 ۷. همکاری در برگزاری نشست‌های علمی در زمینه مالی اسلامی؛
 ۸. بررسی ابعاد فقهی مسائل بازار سرمایه؛
 ۹. انجام سایر موارد ارجاعی سازمان در راستای مأموریت کمیته.
- ماده (۱۱) این دستورالعمل در ۱۱ ماده و ۳ تبصره در جلسه پنجاه و سه هیئت مدیره سازمان مورخ ۱۳۸۶/۲/۲۳ به تصویب رسید و در تاریخ ۸۸/۰۹/۲۸ در یکصدوشصت و سومین جلسه هیئت مدیره اصلاح شد.

١. Securities Commission, 2008, Shariah Advisory Council of the Securities Commission, Resolutions of the Securities Commission Shariah Advisory Council.
٢. Bursa Malaysia, 2005, The Islamic Capital Market.
٣. MohamadAkramLaldin, 2009, Shari'ah Supervision of Islamic Banking From Regulatory Perspective, Academy for modern studies.
٤. Othman, A. A., 2010, Shariah Governance for Islamic Financial Institutions in Malaysia on the Independency of Shariah Committee and Efficiency of Its Shariah Decisions, Recent Advances in Management, Marketing and Finances.
٥. <https://www.islamicbanker.com/education/shariah-supervisory-board>.
٦. Islamic Banking and Takaful Department, Guidelines on the Governance of Shariah Committee for the Islamic Financial Institutions, Bank Negara Malaysia, 1 April 2005.
٧. Matthias Casper, Sharia Boards and Sharia Compliance in the context of European Corporate Governance, Preprints and Working Papers of the Center for Religion and Modernity, Münster, 2012.
٨. Kabir Hassan, M., Michael Mahlke, Islamic capital markets: products and strategies, 2011 John Wiley & Sons, Ltd.